

■ Асоба

НА ШЧОДРАЙ НІВЕ РОДНАГА СЛОВА

Дзякуючы прафесару Валянціне Лемцюговай на карце краіны сталі з'яўляцца паўзабытыя гістарычныя назвы

У Беларусі і далёка за яе межамі добра вядомы вучоны, доктар філалагічных навук, прафесар Валянціна Лемцюгова. На працягу больш чым 20 гадоў яна ўзначальвала Рэспубліканскую тапанімічную камісію пры НАН Беларусі, з'яўлялася членам Тапанімічнай камісіі пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь, аनाмастычнай камісіі пры Міжнародным камітэце славістаў. Колькасць яе навуковых распрацовак проста ўражвае. Акрамя таго, яна выхавала цэлую генерацыю кваліфікаваных моваведаў і спецыялістаў у галіне анамастыкі. Карэспандэнт «Звязды» сустрэлася з яе калегам, старшынёй Рэспубліканскага тапанімічнай камісіі пры НАН Беларусі Ігарам КАПЫЛОВЫМ, каб распытаць пра прафесійны лёс таленавітага мовазнаўцы, якая днямі адсвяткавала 80-годдзе.

— Напэўна, вялікая ўдача — працаваць побач з такім чалавекам, як Валянціна Пятроўна?

— Яна належыць да той кагорты людзей, чыё жыццё — яскравы прыклад працалюбства, прынцыповасці і адданасці айчынай мовазнаўчай навуцы і любімай справе, звязанай з даследаваннем і папулярызаваннем роднага слова. Душэўная заклапочанасць і шчырае хваляванне за лёс беларускай мовы, роднай краіны заўсёды вызначаюць гэтага нераўнадушнага, вернага свайму прафесійнаму абавязку чалавека. Яна аўтарытэтны вучоны і глыбокі даследчык, у якога ёсць чаму павучыцца.

— На рахунку Валянціны Лемцюговай стварэнне шматлікіх слоўнікаў...

— Так, у гісторыі беларускай навукі яна вядома як аўтар шматлікіх прац у галіне лексікалогіі і лексікаграфіі, анамастыкі, дыялекталогіі, сучаснай беларускай мовы, гісторыі і культуры мовы. Валянціна Пятроўна прымала ўдзел у стварэнні

«Лексічнага атласа беларускіх народных гаворак» — выдання, якое было адзначана Дзяржаўнай прэміяй Рэспублікі Беларусь. Удзельнічала ў выкананні аўтарытэтнага міжнароднага навуковага праекта, у якім задзейнічаны навукоўцы ўсіх славянскіх краін і Германіі, «Агульнаславянскі лінгвістычны атлас». З'яўляецца суаўтарам шэрагу буйных калектыўных лексікаграфічных прац, такіх як «Руска-беларускі слоўнік грамадска-палітычнай тэрміналогіі», «Слоўнік беларускай мовы. Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне», «Руска-беларускі слоўнік сельскагаспадарчай тэрміналогіі». Настаўнікі-філолагі добра ведаюць яе «Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы», «Слоўнік-даведнік «Кіраванне ў беларускай і рускай мовах», «Кароткі слоўнік беларускай мовы».

А яе «Украінска-беларускі слоўнік» стаў першым у беларускай і славянскай лексікаграфіі. Яго выхад у свет адзначаны як падзея ў культурным і навуковым жыцці не толькі Беларусі і Украіны, але і ў Польшчы, Чэхіі, Славакіі, Англіі, Бельгіі, Румыніі, Канадзе.

— Распавядзіце пра даследаванні мовы газеты «Наша Ніва», над якім працавала Валянціна Пятроўна.

— Сапраўды яна з'яўляецца ініцыятарам, навуковым кіраўніком і аўтарам комплексу навуковых прац, прысвечаных вывучэнню мовы «Нашай Нівы» — унікальнага пісьмовага помніка эпохі беларускага нацыянальнага адраджэння пачатку XX стагоддзя. Падрыхтаваны пад яе кіраўніцтвам «Слоўнік мовы «Нашай Нівы» з'яўляецца крыніцай раней нікім не даследаваных лексічных рэсурсаў, ён адлюстроўвае карціну моўнай арганізацыі пачатковага этапу станаўлення новай беларускай літаратурнай мовы з усімі ўласцівымі ёй рысамі і супярэчнасцямі, паказвае яе лексіка-фразеалагічны адметнасці, перадае адчуванне яе шырыні і глыбіні.

— Раскажыце пра працу Валянціны Лемцюговай у галіне анамастыкі.

— Яна вядучы спецыяліст у гэтым. З імем Валянціны Пятроўны цесна звязана развіццё напрамкаў анамастычнай школы, заснаванай у 60-я гады мінулага стагоддзя акадэмікам Мікалаем Бірылам. Ёю распрацаваны тэарэтычныя асновы стандартызацыі беларускіх геаграфічных назваў. Гэтыя распрацоўкі знайшлі шырокае прымяненне пры падрыхтоўцы і выданні розных па тэматыцы і маштабе карт, атласаў. Асобнае месца займае падрыхтаваны пад непасрэдным кіраўніцтвам Валянціны Пятроўны нарматыўны даведнік «Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь» у 6 кнігах. Гэтае выданне атрымала высокую ацэнку экспертаў камісіі па стандартызацыі пры ААН, якія рэкамендавалі яго ў якасці ўзору для іншых краін.

— Несумненна, не меншай увагі заслугоўвае і яе кніга «Тапонімы распавядаюць».

— Там змешчана каля трох тысяч навукова-папулярных эцюдаў пра паходжанне назваў беларускіх паселішчаў (айконімаў), таксама

тлумачыцца сэнс многіх гідронімаў (назваў рэк, азёр, балот) і антрапонімаў (уласных асабовых імён і прозвішчаў). Кніга выклікала вялікую цікавасць не толькі ў спецыялістаў, але і ў шырокага кола чытачоў, неабыхавых да мінулага сваёй малой і вялікай Радзімы. Прафесар Мікалай Прыгодзіч слушна адзначыў, што «дзякуючы прынцыповасці і настойлівасці прафесара Лемцюговай на карце Беларусі, у многіх гарадах і мястэчках сталі з'яўляцца паўзабытыя гістарычныя назвы, аднаўляецца старажытны таманімікон беларускага народа».

— 3 нагоды 80-годдзя Валянціны Лемцюговай у Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі сабраліся яе калегі. Паўна, гучала шмат добрых пажаданняў?..

— Так, мы нават зладзілі круглы стол з гэтай нагоды, які называўся «На шчодрай ніве роднага слова». Сябры, вучні, аднадумцы Валянціны Пятроўны казалі ў яе адрас цёплыя словы. Дарэчы, у Валянціны Пятроўны цудоўная сям'я, у якой яна заўсёды знаходзіць падтрымку і разуменне, перадае сваю мудрасць і жыццёвы вопыт. Дачка Ірына пайшла па мацярынскіх слядах і дасягнула вышынь філалагічнай навукі, таксама стала доктарам навук...

— Прафесар Адам Мальдзіс расказваў аб тым, як дапамагаюць працы Лемцюговай раскрыць таямніцы паходжання беларускіх прозвішчаў. Асабліваю цікавасць выклікала выступленне навуковага супрацоўніка Інстытута мовазнаўства Уладзіміра Кошчанкі «Ад геаграфічнай лацінкі да нацыянальнай сістэмы раманізацыі беларускай мовы», у якім аўтар прапанаваў не абмяжоўвацца Інструкцыяй па перадачы літарамі лацінскага алфавіта ўласных геаграфічных назваў, а распрацаваць стандарт, які б распаўсюджваўся ва ўсіх выпадках, калі трэба забяспечыць адназначнае прадстаўленне кірылічнага тэксту лацінскімі літарамі. Такая цікавая навуковая дыскусія, несумненна, стала выдатным падарункам да юбілею.

Ніна ШЧАРБАЧЭВІЧ. nina@zviazda.by

■ Цікавае побач

ЗАГАДАЦЬ ЖАДАННЕ І ПАСЯДЗЕЦЬ У БОЖЫМ КРЭСЛЕ

можна ў Крупскім гісторыка-краязнаўчым музеі

— На тэрыторыі музея мы пасадзілі бярозку. Менавіта бярозка — сімвал чысціні, спагады, добрых намераў. Гэта своеасаблівы абярэг. Яе галінкі, нібы шаўковыя дзявочыя косы, атульваюць чалавека пяхотай, — распавяла дырэктар Тамара БАЛЬБОТ. — Да нас прыязджалі маладажоны пасля заключэння шлюбу разам са сваімі гасцямі, каб па народных абрадах адсвяткаваць выселле. Пасля заканчэння цырымоніі мы ім прапаноўвалі дастаць са старадаўняга глінянага гаршка стужку і пры гэтым загадаць жаданне. У ёмістасці стужкі чатырох колераў: белы сімвалізуе паветра, чырвоны — агонь, блакітны — ваду, зялёны — зямлю. Не чорны, а менавіта зялёны, што азначае ўрадлівасць, багацце, рост. Потым з'явілася ідэя вешаць стужкі на бярозку і прасіць, каб мара спраўдзілася. Дрэва расце, а разам з гэтым становяцца мацнейшымі жаданні. Пасля традыцыя распаўсюдзілася на ўсіх наведвальнікаў, прыжылася. І ўжо людзі спецыяльна пачалі прыходзіць у музей, каб прыхіліцца да стромкай белавольнай прыгажуні, абвязаць яе галінкі стужкай.

КАМЕНЬ-ВАЛУН «Божае крэсла» здаўна стаяў на ўскрайку вёскі Сомры, якая адна з першых была спалена фашыстамі падчас Вялікай Айчыннай вайны. Яна так і не адраджалася. Першы дырэктар музея Таццяна Якаўлеўна Белая вырашыла перавезці культавы валун на тэрыторыю ўстановы. У гэтага каменя вельмі цікавая гісторыя.

Раней нашы продкі былі язычнікамі. Не ўсе з іх прынялі хрысціянства, якое распаўсюджвалася ў першым стагоддзі нашай эры на землях Еўропы. Як сведчыць паданне, у вёсцы Сомры хрысціян вырашылі паставіць капліцу побач з валуном на перакры-

жаванні дарог. Гэта не спадабалася язычнікам. На світанні яны з факеламі, сякерамі, віламі пайшлі да святыні, каб знішчыць яе. Але раптам на небе з'явілася воблака, на якім сядзеў мужчына ў белым убранні. Ваяўніча настроеныя людзі спалохаліся, разгубіліся. Незнаёмец сышоў на зямлю і прыхіліўся да валуна. Ён пацікавіўся ў язычнікаў, за што яны хочуць пакараць сваіх супляменнікаў: можа, яны лаідакі, не выходзяць сваіх дзяцей, не любяць сваіх жонак, не паважаюць старэйшых. «Яны вераць у аднаго Бога! За гэта іх трэба забіваць!» — быў адказ. «Верце ў сваіх багоў, а яны няхай вераць у свайго Бога, нічога заганняга ў гэтым

няма», — спрабаваў спыніць натоўп чалавек. Але не ўсе яго паслухалі. І тады ён непаслухмяных пераўтварыў у россып камянёў. Воблака зноў апусцілася на зямлю, і прышэлец знік. А людзі ўбачылі, што на валуне, які быў круглы, з'явілася паглыбленне. Да яго пачалі прыходзіць і малы, і стары, пакланяцца яму, прасіць здароўя для сябе, сваіх блізкіх і здзяйснення самых патаемных мар і жаданняў.

Як сведчыць паданне, у вёсцы Сомры хрысціян вырашылі паставіць капліцу побач з валуном на перакрыжаванні дарог. Гэта не спадабалася язычнікам. На світанні яны з факеламі, сякерамі, віламі пайшлі да святыні, каб знішчыць яе. Але раптам на небе з'явілася воблака, на якім сядзеў мужчына ў белым убранні.

Калі волата перавезлі, то высветлілася, што ён не суцэльны, а зросся з некалькіх камянёў. Дзіўна: калі глядзіш на яго зверху, то бачыш выяву, якая нагадвае твар Божай маці. Падыходзіш з другога боку — маю-

Сядзіба Свяціх у Крупках.

нак мяняецца: Багародзіца з малым дзіцем на руках.

— Аднойчы ў нас быў наведвальнік з Мінска, сфатаграфаву каля гэтага каменя сваю дачушку. Потым прыехаў у наступны раз і кажа, маўляў, у вас незвычайны камень: на здымку вакол яго праявілася свячэнне, — працягвае Тамара Уладзіміраўна. — З вёскай Сомры звязаны яшчэ адзін незвычайны факт, які пісьмова засведчылі для нашага музея двое мужчын. Пасля выпускнога вечара ў школе хлопцы заседзеліся да позняга на прызбе каля хаты. І раптам з заходняга боку вёскі пачаўся брэх сабак. Як хваля, ён пракаціўся ў другі канец сяла. Стала страшна, жудасна. Падлеткі заўважылі, што над пшанічным полем узвышаецца велізарны цёмны сілуэт. Ён набліжаўся, нагадваў фігуру жанчыны ў чорным адзенні.

«Мы чулі нейкія гукі, бразганне зброі, плач, стогны. Ад страху схаваліся пад мост і там прасядзелі, пакуль усё сцішылася. Прышлі дадому і ляглі спаць, а калі прачнуліся, то даведаліся, што на світанні пачалася вайна», — напісалі яны.

Да «Божага крэсла» больш падыходзяць сталыя людзі, а вось дзецям даспадобы «Цар-жаба». Сапраўды, намерсе яго

выразна відаць абрысы жабы, прыплюшчаныя вочы, нібыта грэецца пад пяхотнымі праменямі сонца.

— У Максіма Багдановіча ёсць цікавая легенда пра цар-жабу, царзмей. А натхнілі паэта на іх напісанне распаведы бабулі. На Узвіжанне ў лесе звяры збіраюцца на сход. Бласлаўляе іх на зімнюю спячку цар-жаба або цар-змей. І калі чалавек выпадкова аказаўся ў гэты час у лесе, то не павінен парушаць спакой прыроды і яе насельнікаў. Заўважыў, што паўзе шмат змей ці скача шмат жаб, трэба прыпыніцца, сцінуць з галавы хусцінку, развязаць пояс або дастаць насоўку і разаслаць перад імі. Прапаўзлі — надзець на сябе і будзеш валодаць вялікімі здольнасцямі. У гэта верылі нашы продкі, бо жабы ніколі не прыносілі людзям шкоду. Іх кідалі ў малако, каб не пракісла, імі лячыліся, яны знішчалі шкоднікаў у агародзе. Дарэчы, плануем у перспектыве перавезці ў двор музея яшчэ адзін валун, на якім высечана вялікая зорка, — дадала Тамара Бальбот. — Праўда, адкуль і калі яна там з'явілася ніхто не ведае.

Таццяна ЛАЗОЎСКАЯ. lazovskaya@zviazda.by